

Prethodno priopćenje UDK 316.652.3-057.875“1978.6“(045)

doi: [10.21464/fi39306](https://doi.org/10.21464/fi39306)

Primljeno: 20. 2. 2019.

Enis Zebić

Kralja Zvonimira 119, HR–10000 Zagreb
enis.zebic@gmail.com

Kratko proljeće anarhije: Studentski list veljača – lipanj 1978.

Marginalije uz raspuštanje uredništva Studentskog lista zbog objavljivanja temata uz desetu obljetnicu studentskih prosvjeda 1968. godine

Sažetak

*Studentski prosvjedi 1968. bili su traumatska tema za cijelog kasnijeg trajanja jugoslaven-
skog socijalizma. Prvo, zato što je prvi puta netko masovno marksističkom frazeologijom
osporio isključivi monopol vlasti Saveza komunista, drugo, zato što je 1968. na ulicu iznije-
la (poznate i bolne!) strukturne probleme sustava, treće, što je vlast represijom i demagogi-
jom eutanazirala studentski pokret i četvrto – što problemi koje su isticali »šezdesetosmaši«
nisu razriješeni sve do propasti jugoslavenkog socijalizma, a priličnim dijelom su toj pro-
pasti i kumovali. Fenomen šezdesetosme dio je svojevrstne nečiste savjesti jugoslavenske no-
menklature i u tom kontekstu treba interpretirati izravnu i meku represiju nad sudionicima
i simpatizerima šezdesetosme, uključujući i »slučaj« raspuštanja uredništva zagrebačkog
Studentskog lista 1978. godine.*

Ključne riječi

1968., socijalizam, privredna reforma, studenti, Josip Broz Tito

Zabrane pojedinih brojeva i raspuštanja uredništava omladinskih i student-
skih glasila u socijalističkoj Jugoslaviji nisu bili nešto neuobičajeno. Kako je
Nebojša Popov napisao u predgovoru *Praxisovoj* zbirci dokumenata o 1968.:

»... treba zabilježiti, barem kao podsjetnik, da 'od Triglava do Đevdelije' nema takoreći nijed-
nog omladinskog i studentskog lista koji tijekom posljednje tri godine nije bio predmet zabrana,
sudskih istraga i presija.«¹

1

Nebojša Popov, »Predgovor. Prolegomena za
sociološko istraživanje društvenih sukoba«,
*Jun – lipanj 1968, Dokumenti. Posebno izda-
nje časopisa Praxis*, Zagreb 1971., str. VIII–
XXI, bilj. na str. XIX. Gotovo 10 posto zborni-
ka (str. 455–498) posvećeno je dokumentima
o raznim oblicima represije nad omladinskim
i studentskim listovima. Tako se navodi da su
od pet izvanrednih brojeva beogradskog *Stu-
denta* iz vremena prosvjeda, dva privremeno,
a jedan trajno zabranjen, jedan broj beograd-
skih *Vidika* je privremeno zabranjen, trajno su

zabranjeni jedan broj zagrebačkog *Razloga*
i beogradskog *Dela*, a *Razlog* je potom pre-
stao izlaziti. Zagrebački satirički omladinski
časopis *Paradoks* također je opetovano za-
branjivan i potom je ugašen. Od ljeta 1968.
do kraja 1970. još su sudski zabranjivani i
sarajevski *Naši dani*, zagrebački *Omladinski
tjednik*, *Pop-ekspres*, novosadski *Indeks* i
skopski *Fokus*. Popov, međutim, upozorava
na to da su sudske zabrane »samo jedna od
metoda 'obrađivanja' mnijenja omladine«,
a da je »posebno interesantna« metoda trans-

Utoliko, ni politička odluka da se uredništvo zagrebačkog *Studentskog lista* ujesen 1978. godine – nakon svega četiri pripremljena i objavljena broja – zamijeni novim ljudima u jednoj budućoj povijesti studentskog i omladinskog novinarstva u socijalizmu neće biti *breaking news*. Međutim, taj je slučaj zanimljiv i – po našem sudu – važan jer je povod za *kadrovsku obnovu* bilo objavljivanje tematskog bloka povodom desete obljetnice studentskih prosvjeda 1968. godine u broju 4. iz lipnja 1978. godine.

Uredništvo koje je taj broj i tri prethodna pripremlilo i tiskalo okupljeno je u veljači 1978. godine. Prethodilo mu je raspuštanje prethodnog uredništva zbog zabrane 8. broja *Studentskog lista* iz siječnja 1978. godine zbog teksta (prenesenog iz *Le Monde diplomatique*) koji je prema ocjeni javnog tužitelja vrijeđao prijateljsku Rumunjsku. Otprilike u isto vrijeme na udaru se našao i ilustrirani dvotjednik *Start* zbog teksta o zdravstvenim problemima prvog čovjeka tadašnjeg SSSR-a Leonida Brežnjeva, ali osim javne ograde Saveznog sekretarijata za vanjske poslove i samokritike objavljene i u dnevnim novinama, drugih posljedica nije bilo. *Quod licet Iovi, non licet bovi*. Elitni dvotjednik SOUR-a *Vjesnik*, tada najsnažnijeg novinskog konglomerata u Jugoslaviji, prošao je bez posljedica, a strogoću se treniralo na omladinskom tisku.²

Nakon raspuštanja prethodnog uredništva, u veljači te godine mandat za sastavljanje novog uredništva dobiva student politologije Nenad Zakošek. Tijelo koje mu je povjerilo mandat je izdavač *Studentskog lista* – Sveučilišna konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske (SSOH) Zagreb – međutim, jedan tadašnji srednji dužnosnik SK kaže kako je odluku donio Sveučilišni komitet SKH Zagreb,³ dok ju je Sveučilišna konferencija SSOH Zagreb samo proglasila i provela.⁴

Prva tri broja prošla su bez javno dostupnih reakcija vlasti, a onda je u četvrtom broju, datiranom s 15. lipnja 1978., objavljen blok povodom 10 godina 1968. Redakcija je raspuštena, pokušala se malo inatiti objavljivanjem separata ujesen te godine u beogradskom *Studentu*, ali odluka o *dekapitaciji* bila je donesena. Raspuštanje za redom dvaju uredništava *Studentskog lista* samo na prvi pogled spada u istu kategoriju – raspuštanje one prve bio je rezultat potrebe očuvanja dobrih odnosa Jugoslavije s Rumunjskom i Istočnim blokom u cjelini, dok je uredništvo što ga je Zakošek bio okupio palo zbog unutarnjopolitičkih razloga.

Jedini je problem iskrsnuo kada su se na vratima redakcije sudarile dvije nove redakcije – jedna koju je poslala Sveučilišna konferencija SSOH Zagreb⁵ i druga koju je poslao Sveučilišni komitet SKH Zagreb. Konflikt je riješen *višom sintezom*, tako da je jedan predestinirani glavni i odgovorni urednik postao glavni, a drugi predestinirani glavni i odgovorni urednik postao odgovorni urednik *Studentskog lista*, čime se vratilo u kolotečinu.

O čemu se dakle radi? Svojevrsni uvod u blok o 1968. tekst je Veljka Žvana »Deset godina manipulacija«. Za njega je 1968. u svijetu »obezvredivanje svih vrijednosti postojećeg svijeta, te na taj način dovođenje u pitanje njega samoga i njegovih 'samorazumljivih' temelja od strane jednog masovnog pokreta, a ne više samo pojedinih intelektualaca bitna je značajka pokreta na Zapadu«. ⁶ Vrijednosti koje su u studentskom revoltu dominirale su spontanost, »mašta nasuprot kanoniziranoj svakodnevnici, zajedništvo, a ne podčinjenost državnom aparatu, stvaralaštvo nasuprot izrabljujućem radu«. U Jugoslaviji pak, odnosno u prvom redu u beogradskim zbivanjima, »za razliku od studentskog pokreta u svijetu (pogotovo na Zapadu)« ne dovodi se u pitanje »osnovna načela našeg društvenog sistema«, već se traži njihovo »dosljedno

sprovedenje u praksi« (jedna zaboravljena, ali tada uobičajena fraza u partijskom metajeziku i metajeziku vladajuće politike tog vremena). Zahtjevi su – ukidanje velikih socijalnih razlika, dosljedno provođenje socijalističkog samoupravljanja i demokratizacija društva. Zbivanja u Zagrebu su odjek onih u Beogradu, ali su stavovi jednih i drugih suglasni, kaže Žvan.⁷

misijskog utjecaja partijskih foruma – preko studentskih i omladinskih rukovodstava, na uredništva. »Sve to obično dovodi do promjena redakcija i orijentacije lista. Takva metoda iskazivala se, na primjer, u odnosu prema 'Susretu' i 'Studentu' u Beogradu, 'Tribuni' u Ljubljani, 'Katedri' u Mariboru, 'Licima' i 'Našim danima' u Sarajevu, 'Prologu' i 'Poletu' u Zagrebu ('Polet' je prestao izlaziti). Tok i način likvidacije redakcija 'Susreta', 'Studenta' i 'Indexa' karakteristični su za sudbinu omladinske i studentske štampe. U događajima u kojima su vršene promjene ovih listova očituju se izvjesni ustaljeni obrasci ponašanja, te je teško oteti se dojmu prisustvovanja priredbama putujućeg političkog teatra koje isti program prikazuje u različitim gradovima, uz, eventualno angažiranje novih statista.« – »Sukobi«, *Jun – lipanj 1968, Dokumenti. Posebno izdanje časopisa Praxis*, Zagreb 1971., str. 345–518, uvodna bilješka Nebojše Popova, str. 347–349, citat na str. 348–349.

2

U *Startu* broj 235 od 25. siječnja 1978. godine na str. 77 do 81 objavljen je tekst »Dijagnoze za prognoze«, potpisan pseudonimom Vladimir Zorić, koji prenosi špekulacije zapadnih medija o zdravstvenom stanju generalnog sekretara KP SSSR i predsjednika Prezidijua Vrhovnog sovjeta SSSR Leonida Brežnjeva, a jugoslavenske vlasti su se od toga – ogradile. – (Tanjug), »Konferencija za štampu u SSVP-u«, *Vjesnik* 10.931 (27. 1. 1978.), str. 1 i 16; citirani tekst nalazi se na str. 16. *Vjesnik* odmah ispod toga donosi noticu kako je redakcija *Starta* raspravljala o tom tekstu i ocijenila ga »profesionalnom greškom koja je dobila neželjenu političku dimenziju. Kolegij i osnovna organizacija SK 'Starta' smatra da se u idućem broju, u uvodniku, mora prvo ispričati svim uvrijeđenima zbog takvog članka i, drugo, utvrditi odgovornost za političku štetu koja je nanesena njegovim objavljivanjem.« – B. P., »Sa sastanka u 'Startu'«, *Vjesnik* 10.931 (27. 1. 1978.), str. 16. U uvodniku sljedećeg broja *Starta* ukratko se ponavlja zaključke i kaže kako je formirano drugarsko vijeće koje će raspraviti individualnu odgovornost i izreći eventualne sankcije. Iako je najavljena, nikakve isprike nema. – *Start* 236 (8. 2. 1978.), str. 11. Sljedećih tjedana i mjeseci nema vijesti o nekim zaključcima ili dogovorenim sankcijama drugarskog vijeća *Starta*.

3

Član tog uredništva s kojim smo kontaktirali i od kojeg smo dobili povratnu informaciju nije odgovorio na pitanje tko je Zakošekuo dao

mandat. Elektronička pošta u posjedu autora. Jedan nekadašnji član tadašnjeg Sveučilišnog komiteta SKH Zagreb kazao nam je u telefonskom razgovoru da je inicijativa za povjeravanje mandata Zakošekuo potekla od njega, a to potvrđuje i spomenuti član tog uredništva. Audio-zapis telefonskog razgovora u posjedu je autora. Izmjenama je Statuta SKH Sveučilišni komitet manje od godinu dana kasnije ukinut. – B. V., »Komitet – do veljače«, *Večernji list* 5784 (2. 6. 1978.), str. 3.

4

Na konstituirajućem sastanku uredništva SL-a 24. ožujka 1978. godine prihvaćen je prijedlog mandataru za glavnog urednika Nenada Zakošeka za sastav uredništva: Vjekoslav Fabić-Holi (grafička oprema), Slaven Fischer (urednik deska), članovi uredništva Branko Burzić, Mato Bošnjaković, Sead Alić, Veljko Žvan i Darko Rundek, te Zakošekuo kao glavni i odgovorni urednik. – »Sastanak 24. ožujka 1978.«, *Zapisnici sastanaka uredništva SL 1978.*, str. 1. Kopija zapisnika u posjedu autora. Na sastanku kolegija 3. svibnja izvršene su promjene u uredništvu. Konstatirano je da se Bošnjaković i Burzić »nisu snašli u ispunjavanju zadataka članova kolegija« i prelaze u status »stalnih suradnika«. Oni su se »složili s kritikom propusta«. Ubuduće se kolegij sastoji od 6 članova (Fabić-Holi, Fischer, Alić za sveučilište, Žvan za »političku problematiku« i Rundek za »kulturnu problematiku«). Definira se status »stalnih suradnika«. Stalni suradnici bili bi Burzić i Enis Zebić za »studentsku problematiku«, Bošnjaković i Ivica Matejčić za kulturu, Hrvoje Glavač za vanjsku politiku i teorijske tekstove. Također, navodi se kako bi Jasna Babić, Nedžad Vejzagić, Berislav Šipuš i Rosalia Massarotto »tješnje surađivali« s Alićem. Zanimljivo je da Fabić-Holi predlaže da se »ne stimulira samostalne tekstove urednika«, na što Žvan replicira da »pisanje tekstova ne isključuje urednički posao«. – *Zapisnici sastanaka*, str. 6–7.

5

Vjerojatno i zbog studentskog bunta 1968. Nekoliko godina ranije nego što se zbiva događaj o kojem govorimo – 1974. godine – ukida se zasebni Savez studenata Jugoslavije i uklapa (utapa) u Savez socijalističke omladine Jugoslavije.

6

Veljko Žvan, »Deset godina manipulacija«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 8.

7

Ibid.

Vlast ima dvije moguće reakcije – »ili priznati teškoće i nedosljednosti u kojima se društvo našlo«, ili – »negirati pokret (da bi se sakrile vlastite pozicije) i prikazati ga antisocijalističkim što automatski znači otvoriti vrata svim onim snagama koje su objektivno protiv načela socijalističkog samoupravljanja«. On implicira da se desilo ovo drugo, pa su u Hrvatskoj »konzervativno-birokratske snage« u sprezi s »nacionalističkim snagama« manipulacijom »umirile« situaciju, kaže autor. Kako je reakcija ideološka, stanje na koje upozoravaju šezdesetomaši ne mijenja se – »loša ekonomska politika, velika stopa inflacije, daljnji odlazak radnika na rad u inozemstvo, postojanje velikih socijalnih razlika«, i 1971. se opet na to reagira, a – zaključuje Žvan – »1971 je tako samo logična posljedica politički desne reakcije na 1968«. ⁸

Njegov zaključak samo je uvod u sljedeći, a to je da »ne postoji svestrana kritička analiza« poteškoća u razvoju društva, što je za njega dokaz da postoje »snage kojima te teškoće otvaraju prostor za ideologijsko, dakle antisocijalističko djelovanje«. ⁹

Prema našem sudu, Žvan ovdje malo predimenzionira *spoznajni* karakter 1968. – ona je i krenula na beogradskom Univerzitetu *upravo zato* što je svijest o problemima bila vrlo široko rasprostranjena i vrlo snažna. Iz perspektive vlasti, problem sa studentskim prosvjedom upravo je bio u tome što su javno kazali da problemi postoje i da se u najmanju ruku kasni za njihovim rješavanjem, odnosno da su jasno i glasno kazali kako je kralj – go! Ne možemo se složiti niti da nisu postojale »svestrane kritičke analize« problema jugoslavenskog društva. One su postojale, međutim, zbog prirode jugoslavenskog jednostranačkog monopola na vlasti ostajale su u uskom krugu vladajućih i nisu završavale na naslovnim stranicama dnevnih novina. Jer – problemi pobrojani u studentskim parolama nisu bili problemi studenata, već strukturni problemi društva. ¹⁰

Najambiciozniji je, ali i najsadržajniji tekst Alije Hodžića, i samog sudionika beogradskih zbivanja, »Osporavanje i afirmacija. Prilog kontekstualizaciji studentskih zbivanja 1968«.

Zanimljivo je da se uredništvo *Studentskog lista* unaprijed od teksta – ograđuje.

»Iako po nekim mišljenjima, u pojedinim dijelovima možda i nije do kraja domišljen, njegova dobrohotna provokativnost i analitičnost tjeraju nas na vlastito razmišljanje i prosudbu.« ¹¹

O čemu se radi? Gdje Hodžić locira sukob između studenata i vlasti? Ne u programima jer – kaže – »bitnih razlika u programima nije ni bilo«, ne zbog štete nastale u demonstracijama jer »ona je manja od svakodnevnih šteta koje nastaju uslijed nemara«, već u studentskom osporavanju monopola političkog autoriteta, odnosno vlasti.

»Izlazak iz rezervata univerziteta, pokušaj jedne generacije da se samostalno odredi, a ne da bude određena izvana, njena referiranja na temeljne društvene odnose i procese (pa tek onda i na vlastite probleme), tj. pokušaj jedne generacije da samoinicijativno, ne pitajući nikoga, intervenira u društvo (što je u nas neobičajeno) i time dovede u pitanje politički autoritet, osnova su sukoba, napetosti i strepnji.« ¹²

Sukob studenata i vlasti bio je »izraz dubljih sukoba i proturječnosti u društvu«, a njegov karakter Hodžić ovako formulira:

»... to je sukob onih koji se ne bore za političku vlast, koji neće političku vlast i onih koji svim svojim deklaracijama hoće da je zadrže. A to drugim riječima znači da je stvarni sukob, sukob između snaga koje se bore za samoupravnu i demokratsku transformaciju društva i snaga koje se bore za očuvanje etatističkog društvenog odnosa (svejedno je bio on saveznog ili republičkog karaktera) i tehokratske moći. Politička birokracija i tehokracija (koje su do tada već bile u sukobu) zajedno sa srednjom klasom u ovom su sukobu našle razlog svog zajedništva.« ¹³

Zaključno, on odbacuje kao »potpuno proizvoljne i neodržive« ocjene da su jugoslavenska studentska gibanja bila »oponašanje studentskih pokreta Zapada«. Zbog toga se u nas nije razvila ni supkultura, jedan je od zaključaka na tom tragu.

Veliki Hodžićev tekst ukrašen je na trećoj strani ilustracijom na desnoj margini, jednim vrlo realistički nacrtanim muškim spolnim organom, na kojem – da li na fonu studentskih kritika iz 1968. i prosvjeda zbog nemogućnosti zapošljavanja i masovnog odlaska na rad u Njemačku – piše »veliki izbor zanimanja«.

Ovdje se mora primijetiti da je studentski pokret od strane vladajućih i bio percipiran kao pokušaj ugrožavanja monopola vlasti, a da je Hodžić vlast (one koji su ugušili studentski bunt) tada opisao dvojako – jednom kao monolitnu, a drugi puta kao savez političke birokracije, tehnokracije i srednje klase.

Tu je zatim Dutschkeov tekst povodom desete obljetnice demonstracija u Berlinu 1967. godine, povodom posjete iranskog šaha, naslovljen »Bolje razočarati nego svjesno varati«. ¹⁴ Tekst je prenesen iz srpanjskog broja berlinskog časopisa *Zeitung für eine neue Linke*. Autor tvrdi da je stanje koncem sedamdesetih bitno različito nego koncem šezdesetih, upozorava da je novoljevičarska energija i organizacija 1968. nestala i reterirala u »teški ponovni pad u postvarenje i 'marksizam-lenjinizam', koji isključuje emancipacijske oblike saobraćanja i komuniciranja«, i slaže se sa stavom Detleva Claussena iznesenom u časopisu *Zeitung für eine neue Linke* da se »socijalistički orijentirana politička organizacija ne smije zatvoriti spram socijalnih pokreta«. ¹⁵

Zanimljiv je tekst »Apolitičnost« jednog od aktualno najdugovječnijih političkih profesionalaca u Hrvatskoj, Milorada Pupovca. On u svom tekstu izravno problematizira i dovodi u pitanje politički angažman u jednostranačkom monističkom sustavu. Uzimajući apolitičnost (koju redovito rabi pod navodnicima) kao svoju poziciju, Pupovac kaže kako je njemu zavičaj filozofija i umjetnost, a ne politika koja njih bilo odbacuje ili instrumentalizira, odnosno stavlja u svoju službu. Apolitičnost je rezultat situacije u kojoj uzimanje politike kao osnovnog sredstva ostvarenja zahtjeva da čovjek odlučuje o vlastitom djelovanju i da već tim djelovanjem sudjeluje u konstituiranju zajednice, što vodi lošim rješenjima.

»Pogotovo ako se ta politika pretvori u politikantstvo (čime odiše cijela naša društvena situacija) i linijsko podilaženje sitnih partijskih radnika. Upravo zahtjev da se 'linija' neprestano slijedi omogućuje takav poltronski stav koji lijepo služi u mizerne, privatne svrhe. Upravo to zivkanje i onemogućavanje kritičkih stavova s 'druge linije' ili 'izvan linije' ne samo da vodi dogmatskim oblicima mišljenja, već uzrokuje gnjev i *neodobravajuću šutnju*.« ¹⁶

8
Ibid.

9
Ibid.

10
O tim problemima na koje (i) studenti upozoravaju – kasnije u ovom radu.

11
Alija Hodžić, »Osporavanje i afirmacija. Prilog kontekstualizaciji studentskih zbivanja 1968«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 9–11. Uvodna bilješka uredništva na str. 9.

12
Ibid.

13
Ibid.

14
Alfred Willi Rudolf Dutschke, »Bolje razočarati nego svjesno varati«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 12–13.

15
Ibid., str. 13.

16
Milorad Pupovac, »Apolitičnost«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 18.

Takva pozicija rezultira apolitičnošću. Kolege iz *Studentskog lista* koji su, prema njegovim riječima, »lijeviji produžetak sveopćeg politiziranja« i oni koji nezainteresiranost studenata za politiku razumiju kao reakcionaran politički stav, a ne razumiju da se radi o »nezainteresiranosti za ono gdje se naš interes vrlo često manipulativno određuje«. Odnosno – nastavlja Pupovac – kolege iz *Studentskog lista* »uvjerenošću u nužno političko aktiviranje prisjećanjem na bivše studentske dane« sami sebi onemogućuju ispravan kritički stav.¹⁷

»Oni ostaju gluhi i nijemi za moguće izvore pravilnijeg i neuobičajenijeg govorenja o političkoj zbilji. Valja misliti ušima i razabrati govor te šutnje. (...) Preveliko polaganje na političku akciju prekratko cilja.«¹⁸

On upozorava da postoje problemi koji prelaze moć politike.

»Ti problemi sadržani su u sve većem postrojanju, sve većom produktivnošću i nepotrebnom proizvodnjom potreba. Ako ne razumijevajući ove probleme, a ono osjećajući ih, 'apolitičnost' ističe potrebu za politikom koja bi uvidala svoje moći i potrebu da prizna oblike ljudskijeg djelovanja, na primjer filozofije i umjetnosti, a ne da ih odbacuje ili stavlja u svoju službu.«¹⁹

Dakle, Pupovac politički angažman u jugoslavenskom društvu krajem sedamdesetih otklanja kao politikantstvo, pa i njegov – kako kaže – »lijeviji produžetak«. A da mu politički aktivizam načelno nije stran, već da je posrijedi njegovo duboko uvjerenje da ga se u jednostranačkom monističkom sustavu duboko degradira i u stvari onemogućuje, dokaz je njegov intenzivan politički angažman već od samog predvečerja i prvih naznaka pluralizma i višestranjača u Jugoslaviji 1989. godine u Udruženju za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), pa do današnjeg dana.

Tu je još prikaz Marcuseove kritike »nove ljevice« iz pera Lina Veljaka,²⁰ prikaz slovenske kulturne scene koncem šezdesetih naslovljen »Revolucija je bez projekta«²¹ iz pera Jaše Lukiča Zlobeca (koji se, inače, volio potpisivati pseudonimom Rdeča Zloba), notica Tomaža Kralja o eksperimentalnom teatru Pupilije Ferkeverk i Matjaža Hanžeka o konceptualnoj grupi OHO koja je krajem šezdesetih bila slovenska varijanta spontanog globalnog bunta protiv institucija, ali u slovenskom slučaju kao »kulturni i umjetnički bunt protiv klasične, jednoznačne, tiranske kulture i umjetnosti«.²²

Razgovor s režiserom Bogdanom Jerkovićem naslovljen »Politički teatar«²³ o njegovoj predstavi *Druga vrata levo* Studentskog eksperimentalnog kazališta, prema tekstu Aleksandra Popovića, praižvedenom u proljeće 1969., a koja se upravo bavi 1968-om, možda je radio Darko Rundek, tada urednik teatra u *Studentskom listu*, a specijalitet je obogaćivanje razgovora s opsežnim ulomcima iz teksta predstave. Saznajemo da je »jedna omanja i izolirana šačica razuzdanih, pijanih i drogiranih djevojaka i mladića pravila banalne ispade«, da su »nadležni organi brzo i efikasno reagirali uz suradnju kopnenih snaga i zrakoplovstva, a uz mnogobrojne pozdravne telegrame i opće odobravanje najširih činovničkih slojeva ovi alkoholičarsko-seksualno-manijački nastroje-ni mladići su umireni«.²⁴

»Ova bijedna grupica besposličara i psihopata lako je ušutkana, pet tisuća lica nalazi se u bolnici, hapšenja su u tijeku, zasad je privedeno jedva nešto oko dvanaest tisuća izgreznika, ali se ne očekuje da će taj broj premašiti pola milijuna.«²⁵

»Oklopne jedinice su u pokretu, izvršena je mobilizacija i proglašeno vanredno stanje, život teče normalno dalje...«²⁶

Dakle, ovi su citati iz teksta predstave ilustracija kako je Jerković predstavom *Druga vrata levo* uprizorio jednu grotesknu persiflažu načina kako su mediji

– što u svijetu, što kod nas – i malograđanska javnost doživljavali lipanjska zbivanja.

Finis opus coronat. Vladimir Roksandić zvani Rex, novinar, urednik i prevoditelj Orwella piše svoja sjećanja na odlazak u Beograd na demonstracije lipnja 1968. godine te kao vrlo osobni zaključak predlaže:

»1968. definitivno me je naučila da se ne bojim velikih riječi i velikih osjećaja. 1968-mu gledam – boli me jedna stvar za tzv. znanstvene ocjene – prije svega kao zajedništvo napora jedne generacije da konstituiraju svoj pogled na svijet i da ga bez straha, ikakvih kalkulacija i ograda spontano izrazi, da potraži svoj identitet. Studentski zborovi bili su tada svečanosti zdravlja, veselja i opuštenosti, poštenja i naivnosti, riječju – pravog zezanja u najboljem smislu te riječi, koje je potisnulo u drugi plan sve moguće konotacije političnosti, ideologiziranosti i eventualne mogućnosti manipuliranja koje su se mogle izroditi u potencijalni neostaljinizam itd.«²⁷

Tekst završava riječima – »čemu oklijevati: čilo u 1984.«,²⁸ a kao *post scriptum* stavljen je kadar iz Alana Forda u kojem Alan Ford i Bob Rock sjede u *ligeštulima* na obali mora. Alan Ford veli: »Ponekad je lijepo biti neposlušan na ovom suncu....«, a Bob Rock mu odgovara: »Napokon si shvatio smisao života. Laku noć!«²⁹

Reakcije koje su uslijedile dovele su do uskraćivanja povjerenja redakciji koja je uredila ta četiri broja. To su osuda Savjeta *Studentskog lista*, niz tekstova u tjednom prilogu »Sedam dana« poluslužbenog *Vjesnika* i kritike na račun temata o 1968. od strane prvog čovjeka Partije u Hrvatskoj, sekretara CK SKH Milutina Baltića.

Savjet lista institut je kakav su imali svi mediji u socijalističkoj Jugoslaviji, a u ovom slučaju bio je sastavljen od predstavnika redakcije, izdavača, »društveno-političkih organizacija« Sveučilišta (SK, SSOH) i predstavnika znanstvenih i javnih radnika Sveučilišta.³⁰ Da je Savjet osudio pisanje *Studentskog lista* o 1968., može se doznati iz nedatiranog zapisnika sastanka redakcije *Studentskog lista* održanog početkom akademske godine 1978./1979.

17

Ibid.

18

Ibid.

19

Ibid.

20

Lino Veljak, »Marcuseova kritika 'Nove ljevice'«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 20.

21

Jaša Lukič Zlobec, »Revolucija je bez projekta«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 14–15.

22

Studentski list 4 (15. 6. 1978.), str. 15.

23

Bogdan Jerković, »Politički teatar«, intervju, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 16–17. Nije naznačeno tko je vodio razgovor, niti se iz dostupnih redakcijskih materijala to moglo rekonstruirati. Vjerojatno je razgovor vodio

svršeni režiser na zagrebačkoj AKFUTV i urednik »za kulturnu problematiku« Darko Rundek (v. bilj. 4).

24

Ibid., str. 17.

25

Ibid.

26

Ibid.

27

Vladimir Roksandić, »1968. Deset godina kasnije«, *Studentski list* 4 (15. 6. 1978.), str. 24.

28

Ibid.

29

Ibid.

30

»Program i koncepcija SL-a, prijedlog, jesen 1978.«, str. 4. Kopija u posjedu autora.

Prema tom zapisniku, posebna točka sastanka redakcije bili su zaključci posljednjeg sastanka Savjeta Studentskog lista, »na kojem je ocijenjeno da neki tekstovi Studentskog lista broj 4 sadrže antipartijske stavove (da su ‘opozicionjski prema Programu SKJ’)«.

Kako je zaključeno,

»... uredništvo nije zadovoljno načinom na koji su prezentirani prilozi o šezdesetosmoj, tim više što su kasniji pokušaji tematiziranja ovog predmeta u našoj štampi ostali po našoj ocjeni manjkavi; stavovi uredništva nisu dovoljno eksplicirani; problem studentskog pokreta u Jugoslaviji zahtijevao je opširniji i diferenciraniji pristup (tekst Hodžića nije bio dovoljan, nedostajali su prilozi sa drugačijim pristupom problematici (...).«³¹

Nastavlja se tvrdnjom da »uredništvo ne smatra da ijedan tekst sadrži antipartijske stavove, također ne drži da je ‘situacija’ – pretkongresno razdoblje – bila nepovoljna za objavljivanje priloga o 1968.«³² Naime, od 20. do 23. lipnja te godine bio je u Beogradu održan XI. kongres SKJ.

Dakle, uredništvo *Studentskog lista* odbija priznati političku krivicu i preuzeti političku odgovornost, ali priznaje profesionalne propuste. Međutim, dodaju i da »nije krivo samo uredništvo, nego i uvjeti pripremanja priloga«³³ jer je – tvrde – do uredništva stigla vijest da »organi SUP-a kontroliraju pripreme te da su u posjedu svih štampariji predanih tekstova« i da se dva dana kasni s pripremom broja.

Tjedni prilog *Vjesnika* »Sedam dana« u čak tri broja donosi vlastitu, ustvari u onom vremenu službenu interpretaciju studentskog bunta 1968. godine, naslovljenu »Studentska 1968 bez mitova«. Kao da se po načelu »knjigom na knjigu« željelo »tematskim blokom na tematski blok« odgovoriti na stavove iznesene u tekstovima *Studentskog lista* na tu temu, ali u prvom redu na naslov i sadržaj uvodnog teksta »Deset godina manipulacije«, odnosno na stavove iznesene u tekstu Alije Hodžića. Četvero istaknutih *Vjesnikovih* novinara – Nenad Ivanković, Đorđe Ličina, Vlado Rajić i Meri Štajduhar – potpisuju opsežni uvodni tekst naslovljen »Manipulirani i manipulanti«, donose kronologiju lipanjskih zbivanja i niz razgovora sa sudionicima, svjedocima i gušiteljima studentskih prosvjeda.

Ocijeniti da je sve što se dogodilo u deset godina nakon »revolucionarnog lipnja« nije ništa drugo nego manipulacija – tvrdi autorska četvorka – »teoretiziranje koje se, plivajući po društvenoj površini, hrani jedno teškoćama koje nužno prate razvojne procese naše društvene zajednice.«³⁴ Podsjećaju da se društvena i privredna reforma tih godina »ostvarivala u objektivno teškim i složenim uvjetima, da ju je nosio relativno mali broj progresivnih ljudi i da je imala vrlo snažnu opoziciju u snagama koje su zagovarale etatizam i centralizam.«³⁵ Dio studenata ideološki već ranije indoktriniran od grupe profesora i sami ti profesori koji su zagovornici kritike jugoslavenskog društva »s pozicije bespoštedne kritike svega postojećeg« iskoristili su – »vješto koristeći opravdano nezadovoljstvo goleme većine studenata« i »obilno se koristeći metodom pritisaka i ucjena« – jedan »nepolitički događaj« kojim započinje beogradska 1968. (priredba, sukob i policijska intervencija) da ga pretvore u otvorene demonstracije i time »ponovo izbiju na političku scenu.«³⁶ To još jasnije – nastavlja *Vjesnikova* četvorka – pokazuju događaji u Zagrebu tog lipnja gdje je »očito da su isprovocirani ultraštvom, a dijelom i nacionalizmom zaraženih grupica studenata i nekih profesora kojima je prije svega do opstrukcije postojećih političkih i društvenih institucija.«³⁷ U njihovu proglašenju uopće se ne spominje Program Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), »ali se zato u drugoj točki proglašenja kaže da radnička klasa zajedno s marks-

stičkom inteligencijom treba postati stvarni nosilac svih društveno-političkih odluka *što je eminentno praksisovska teza koja direktno ide na dezavuiranje SKJ* [kurziv EZ]«, zaključuju Vjesnikovci. Naravno, oni nastupaju »rame uz rame« s nacionalistima »koji su se krili pod plaštem Programa SKJ«.

Vjesnikova četvorka nudi zatim argumente protiv teze iz *Studentskog lista* da je 1968. bila »sukob između naprednih socijalističkih snaga i politokracije«. Njihovi su zahtjevi (puna zaposlenost, radikalno smanjenje socijalnih razlika) »tako radikalno postavljeni da su upravo išli na ruku čitavoj onoj fronti etatističkih snaga koja se instalirala u borbi protiv reforme – dakle na rubu politokraciji (...) jer se u danom povijesnom trenutku ne bi dali drugačije realizirati osim obnovom državne moći i centralizacijom«,³⁸ dakle korakom unatrag. Tu su zahtjevi značili »udar na politiku intenzivnog privrednog razvoja i samoupravljanje te povratak na autarkičnost i ekstenzivnu privredu, jačanje centralizma i etatizma, umjesto odumiranja države i razvoja samoupravnog socijalizma«. ³⁹

A što kažu »svjedoci«, kako su predstavljeni u *Vjesniku*? Tadašnji član Gradskog komiteta (GK) SKH Zagreb Slavko Šajber dobiva najviše prostora jer je od strane GK tada bio upućen u Studentski centar da bude koordinator među GK-om, Sveučilišnim komitetom SK i Savezom studenata. On kao odgovorne za, prema njegovoj interpretaciji, objektivno desni pokušaj radikalizacije studenata (jer, »rekao sam nekima, sve što je lijevije od lijevog je – desno«,⁴⁰ prisjeća se Šajber) proziva »nastavnike-manipulatore, (...) vrlo šareno društvo (...) koje je bilo iznenađujuće vidjeti na istom polit-poslu (...) Marka Veselicu, Šimu Đodana, Ivu Supeka, Gaju Petrovića, Rudija Supeka (...)«. ⁴¹ Marinko Gruić koji je 1968. bio sekretar Gradskog komiteta SKH Zagreb kaže kako su praksisovci i nacionalisti u tim zbivanjima surađivali, a kada je akcijom Partije praksisovska grupa »počela gubiti tlo pod nogama«, nacionalisti su pokušavali preuzeti kormilo.⁴² Tadašnji predsjednik Sveučilišnog odbora Saveza studenata Sveučilišta u Zagrebu, a kasnije partijski funkcioner Celestin Sardelić ocijenio je kako se 1971. pokušalo lipanjska gibanja instrumentalizirati s desne strane, a da se odonda »(pa i danas) pokušava smisao

31
»Sastanak početkom akademske godine 1978./1979.«, *Zapisnici sastanaka*, str. 12.

32
Ibid.

33
Ibid.

34
»Manipulirani i manipulanti«, »Studentska 1968. bez mitova«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 20 (29. 7. 1978.), str. 18.

35
Ibid.

36
Ibid., str. 20.

37
Ibid., str. 20–21.

38
Ibid., str. 21.

39
Ibid.

40
Slavko Šajber, »Rekao sam tada nekima...«, »Studentska 1968 bez mitova«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 20 (29. 7. 1978.), str. 18.

41
Ibid., str. 19.

42
Marinko Gruić, »Praksisovci i nacionalisti zajedno su nastupali i direktno surađivali«, intervju, razgovarao Nenad Ivanković, »Studentska 1968 bez mitova (2)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 21 (5. 8. 1978.), str. 27.

43
Celestin Sardelić, »Neophodna je idejna demistifikacija...«, intervju, razgovarala Meri Štajduhar, »Studentska 1968 bez mitova (2)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 21 (5. 8. 1978.), str. 28.

lipnja instrumentalizirati s ljevičarsko-radikalističkih pozicija«, što je – kaže Sardelić – »idejno provokativno, a može biti i politički opozicijsko«. ⁴³

U trećem nastavku serijala o 1968., *Sedam dana* donosi razgovore sa sudionicima lipanjskih gibanja u Zagrebu, tada studentima, ali isključivo s onima koji su kasnije postali istaknute osobe u javnom i političkom životu.

Slobodan Lang koji nešto nakon toga postaje predsjednik Saveza studenata Sveučilišta u Zagrebu kaže da mu je tada bilo »nepojmljivo da partijsko vodstvo gaji nepovjerenje u omladinu«, da su isključenja iz SK bila »pomalo nepotrebna, pa možda i ishitrena« te da se tada tvrdilo da glavna opasnost dolazi od ultraljevice, »dok su naknadni događaji pokazali da je mnogo veća opasnost dolazila s desna«. ⁴⁴

Marin Geršković bio je 1968. godine predsjednik Komisije za međunarodnu suradnju Saveza studenata Jugoslavije, a deset je godina kasnije postao sekretar Komisije CK SKH za međunarodne odnose i suradnju. On u izjavi za *Sedam dana* odbacuje pristup *Vjesnikovih* novinara za koje tvrdi da žele implicirati da su »najopasniji sukobi u komitetima i kabinetima« (opetovane teze da je dio zagrebačkog i republičkog partijskog vodstva podržavao, a dio se je suprotstavljao studentskom prosvjedu i sl.) i koji vodi do toga »da se i nakon deset godina vodi rasprava o ljudima (...) i to najvjerojatnije zbog sasvim dnevnih aktualnih političkih motiva«. ⁴⁵

Slobodan Šnajder je 1968. bio student, a deset godina kasnije glavni je i odgovorni urednik izdavaštva u Centru za kulturnu djelatnost SSO Zagreb. Za njega je 1968. pokret koji je globalno imao socijalističko usmjerenje, »što se sve više priznaje, ali se osporavaju metode. Uobičajena kozmetika: ciljevi su u redu (...) ali oblici okupljanja su krivi. Valja međutim shvatiti da su oni bili spontani i samoupravni i meni se čini *odgovorniji* [istaknuto u izvorniku] no što su čak i oni koji 'brane lipanj' skloni vjerovati. Kao takvi, oni su nedjeljivi od 'lipanjskih stavova'«, poručuje Šnajder. ⁴⁶

Inoslav Bešker koji je 1968. bio student filozofije i član Predsjedništva Gradske i Republičke konferencije Saveza omladine Hrvatske, ali i član Akcionog odbora studenata i kao takav uhapšen i prekršajno kažnjen, a 1978. je glavni urednik Naklade Centra društvenih djelatnosti SSOH, odbija da se radi o smišljenom i planskom djelovanju u lipanjskim gibanjima 1968. u Zagrebu.

»U toj – kako sada vidim – pometnji mnogi su se javljali za riječ, ali sam uvjeren da ništa nije bilo unaprijed organizirano, te da su se i sami 'praksisovci' našli zatečeni situacijom.« ⁴⁷

U posljednjem nastavku daje se i analiza posebnog izdanja *Praxisa* »Jun – lipanj 1968. Dokumenti«, koju potpisuje Nenad Ivanković. Nakon analize 500 stranica teksta, zaključuje da ovaj zbornik daje i više nego dovoljno argumenata da su iza lipanjskih gibanja stajali praksisovci, »ne prikrivajući stvarnu pozadinu svojih namjera (težnja za političkom moći)«, a sam zbornik naziva »znanstvenim politikantstvom praksisovaca«. ⁴⁸

Dakle, ova svojevrsna ABA struktura *Vjesnikovog* bloka o 1968. u Zagrebu započinje s osudom lipanjskih gibanja u redakcijskom uvodniku, u drugom dijelu dio sugovornika ih također osuđuje, dio (mlađih!) sugovornika u njima pronalazi lijeve vrijednosti i pozitivno ih konotira, a temat se zaključuje analizom *Praxisovog* zbornika dokumenata o 1968. i ponavljanjem negativne ocjene. Prikaz ovog bloka u *Vjesniku* dali smo nešto opsežnije što zbog njegove relevancije – jer su uvodni i zaključni dio pisani i intonirani iz pozicije vladajućeg diskursa, pozicije vlasti i moći, a što zbog toga što bi se u nekoj

idealnoj situaciji možda mogao zamisliti nastavak razgovora o 1968. nekih autora iz *Studentskog lista* i nekih od mlađih sugovornika iz *Vjesnika*. Bilo bi zanimljivo vidjeti kuda bi taj razgovor vodio i kamo bi stigao. Međutim, sada to ostaje samo kao jedna propuštena prilika.

Najozbiljniji napadi povodom bloka o 1968. dolazili su iz samog republičkog partijskog vrha. Prema ranije citiranom zapisniku sastanka uredništva održanog početkom akademske godine, »uredništvo je zabrinuto i s velikom pažnjom pratilo ocjene koje je u više navrata o *Studentskom listu* broj 4 izrekao sekretar CK SKH Milutin Baltić. Uredništvo smatra da bi bilo vrlo teško pokazati antipartijsku i protivoscijalističku orijentaciju tekstova u posljednjem broju *Studentskog lista*«,⁴⁹ stoji na kraju 3. točke zaključaka o broju 4 i bloku o šezdesetosmoj.⁵⁰

Knjiga zapisnika zaključuje se još jednim nedatiranim zapisnikom sastanka uredništva *Studentskog lista* iz jeseni 1978. godine. U sklopu priprema za izdavanje novina u akademskoj godini 1978./1979., za članove novog uredničkog kolegija na Zakoševov prijedlog izabrani su Sead Alić (sveučilište), Goran Čurković (politika), Hrvoje Glavaš (teorija, polemike, mediji) i Darko Rundek (kultura), a za članove šireg uredništva Enis Zebić (studenti), Zlatko Uzelac (problemi nastave, urbanizam), Vjekoslav Fabić (grafika) i Ivica Matječić (desk). Najavljuje se da naglasak u novoj akademskoj godini neće biti na općedruštvenim temama, nego »već od prvog broja na sveučilišnim temama«.⁵¹ Međutim, novo uredništvo nije uspjelo napraviti nijedan broj. Došli su neki novi ljudi.⁵²

44

Slobodan Lang, »Bilo mi je nepojmljivo...«, »Studentska 1968 bez mitova (3)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 22 (12. 8. 1978.), str. 28.

45

Marin Geršković, »Ne slažem se s načinom...«, »Studentska 1968 bez mitova (3)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 22 (12. 8. 1978.), str. 29.

46

Slobodan Šnajder, »Globalno, pokret je imao socijalističko usmjerenje...«, »Studentska 1968 bez mitova (3)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 22 (12. 8. 1978.), str. 29.

47

Inoslav Bešker, »Ako je u Beogradu bila dovoljna banalna tučnjava...«, »Studentska 1968 bez mitova (3)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 22 (12. 8. 1978.), str. 29.

48

Nenad Ivanković, »Što viri iz 'Praxisovih' 500 stranica?«, »Studentska 1968 bez mitova (3)«, *Sedam dana*, tjedni dodatak *Vjesnika* 22 (12. 8. 1978.), str. 29.

49

»Sastanak početkom akademske godine 1978./1979.«, *Zapisnici sastanaka*, str. 12.

50

Autor je pregledao brojeve iz lipnja i srpnja 1978. godine tri dnevna lista koja su tada

izlazila u Zagrebu – *Vjesnika*, *Večernjeg lista* i *Borbe* – zagrebačko izdanje, i nigdje nije našao Baltićeve napade na *Studentski list*. Međutim, svjedok i sudionik tih događaja, nekadašnji član Sveučilišnog komiteta SKH Zagreb sugerirao je u telefonskom razgovoru s autorom kako je to Baltić najvjerojatnije – primjereno duhu vremena – izjavljivao na zatvorenim stranačkim skupovima te se zatim širilo neformalnim kanalima. »Tada je sve išlo – kako se govorilo – kroz institucije, a one nisu baš bile ni tako pronične ni tako otvorene kao danas«, kazao je sugovornik. – Audio-zapis telefonskog razgovora u posjedu autora.

51

»Drugi sastanak početkom akademske godine 1978./1979.«, *Zapisnici sastanaka*, str. 15–16.

52

Član uredništva kojega smo kontaktirali opisao je kako su nakon objavljena četiri broja »pozvani na sastanak u neku instituciju gdje su nas, pojednostavljeno rečeno, pitali: možemo li i hoćemo li se popraviti? Pitanje naravno nije imalo smisla jer je nekoliko redova dalje sjedila novopripremljena redakcija s Gamilecem na čelu kao budućim glavnim urednikom«. Elektronička pošta u posjedu autora. Nikola Gamilec dotadašnji je predsjednik Sveučilišne konferencije SSOH Zagreb koji će nakon raspuštanja ovog uredništva biti novi glavni urednik *Studentskog lista*.

Da bi se razumio ovaj potez vlasti, odnosno raspuštanje te redakcije *Studentskog lista* zbog pisanja o 1968., valja podsjetiti na socio-ekonomske uzroke studentskih prosvjeda,⁵³ na način kako su okončani te na neke interpretacije njihovog karaktera, dometa i motiva.

Odlukom državnih i partijskih organa, godine 1965. Jugoslavija kreće u do tada najopsežniji plan reformi od Drugog svjetskog rata – tzv. »privrednu reformu«, usvojen u Saveznoj skupštini 24. srpnja te godine, kojoj je cilj prelazak s planske i potpuno centralizirane ekonomije na veću autonomiju privrednih subjekata. Na unutarnjem planu privredna reforma spotiče se o nedostatak kvalificiranih kadrova – reforma je krenula, ali stari kadrovi koji ostaju na čelu poduzeća – ali ni novi – niti su u stanju niti su obrazovani nositi se s novim vremenima i novim zadacima.⁵⁴

Zatim, od početka primjene reformskih mjera raste nezaposlenost, pogotovo nezaposlenost mladih koji sve teže nalaze posao. Nezaposlenost mladih postaje i javno sve prisutniji problem. Prema podacima Saveznog zavoda za statistiku SFRJ, 1965. godine – dakle godine početka privredne reforme – bilo je u Jugoslaviji 3 662 000 zaposlenih, zaposlenje je tražilo 236 969, a slobodnih radnih mjesta bilo je svega 53 304. Godinu kasnije, 1966. godine bilo je u Jugoslaviji 3 582 000 zaposlenih, zaposlenje je tražilo 257 607, a slobodnih radnih mjesta bilo je svega 43 667. Sljedeće 1967. godine trend se još pogoršava. Te godine bilo je u Jugoslaviji 3 561 000 zaposlenih, zaposlenje je tražilo 269 067, a slobodnih radnih mjesta bilo je 33 531. I 1968. godine disproporcija se povećava – u 1968. bilo je u Jugoslaviji 3 587 000 zaposlenih, zaposlenje je tražilo 310 997, a slobodnih radnih mjesta bilo je svega 35 505. Trend se nastavlja i dalje – u 1969. godini bilo je u Jugoslaviji 3 706 000 zaposlenih, zaposlenje je tražilo 330 626 građanki i građana, a slobodnih radnih mjesta u zemlji bilo je svega 43 202. Isto je i 1970. godine – u Jugoslaviji je 3 850 000 zaposlenih, zaposlenje je tražilo 319 586 građanki i građana, a slobodnih radnih mjesta u zemlji bilo je svega 46 293.⁵⁵ Situacija je mnogo dramatičnija ako se ozbiljno shvati primjedba američke istraživačice Susan L. Woodward koja kaže kako »službena stopa nezaposlenosti govori više o od strane političkog vodstva proklamiranom konceptu zaposlenosti, nego o stvarnoj nezaposlenosti«.⁵⁶

Raste socijalna nejednakost i percepcija da se sve teže živi, iako to službeni podaci i statistike ne potvrđuju. Kako se sve to dešava u javnom prostoru koji je u vrlo visokoj mjeri kontroliran, hipotetski nije nemoguće da su kontrolirani mediji za račun konzervativaca i protivnika reforme forsirali takve teme. Situaciju dodatno otežava globalna ekonomska kriza 1967. – 1968., zbog koje Europska zajednica ukida carine unutar svojih granica i ostavlja carine za druge, čime je jugoslavenska roba pri uvozu u EZ 30 do 50 posto skuplja nego roba iz država EZ.

O tijeku studentskih prosvjeda napisano je mnogo i kvalitetno, a u ovom kontekstu valja podsjetiti da je prosvjede 9. lipnja prekinuo obraćanjem preko TV Beograd jugoslavenski predsjednik i lider Saveza komunista Jugoslavije Josip Broz Tito. On je poručio da je »tko treba« – dakle, Predsjedništvo i Izvršni komitet CK SKJ – prepoznao probleme (dakle, da ih studentski prosvjedi nisu zatekli), ali da su se »događaji razvijali mnogo brže« i da su »preduhitriili« partijsku i državnu akciju, a i da ni mediji nisu dovoljno opsežno izvijestili o zajedničkoj sjednici od 20. svibnja.⁵⁷ Njegova je ocjena da je pokret krenuo spontano, ali da je

»... postepeno (...) došlo do izvjesnog infiltriranja raznih nama tuđih elemenata koji ne stoje na socijalističkim pozicijama, koji nisu na pozicijama Osmog kongresa Saveza komunista Jugosla-

vije, koji nisu za sprovođenje privredne reforme. Jednom riječju, došlo je do infiltriranja onih elemenata koji su htjeli da ovu situaciju iskoriste u svoje ciljeve. A tu ima raznih tendencija i raznih elemenata, od najreakcionarnijih pa do onih najekstremnijih, lažno-radikalnih elemenata kod kojih imaju odjek Mao Ce Tungove teorije.«⁵⁸

Jugoslavenski studentski prosvjed nije oponašanje stranih (zapadnih!) utjecaja, već je autohton, naglašava jugoslavenski predsjednik.

»Neki misle da je ovo do čeg je došlo odraz onoga što se događa u Francuskoj, Njemačkoj, Čehoslovačkoj, itd. To nije točno. Nije to odraz toga. To je odraz naših slabosti, koje su se nagomilale i koje mi danas moramo otklanjati. To, dakle, ne treba tumačiti kao rezultat nekih utjecaja izvana.«⁵⁹

Studenti su tražili isto što i ja, naglašava Tito, nudeći i ostavku ako problemi ne budu riješeni.

»Što se tiče studenata koji su iskazali svoj veoma snažan revolt, to nije stvar koju mi sada treba da pretresamo. Jer, revolt do koga je došlo je djelomično i rezultat toga što su studenti vidjeli da sam i ja sam često postavljao ta pitanja pa se ona ipak nisu rješavala. Ovog puta ja obećavam studentima da ću se svestrano založiti za rješavanje i u tome studenti treba da mi pomognu. Štoviše, ako nisam sposoban da riješim ta pitanja onda ja ne treba više da budem na tome mjestu.«⁶⁰

Kako sada znamo, problemi nisu riješeni na zadovoljavajući način, a od ostavke nije bilo ni 'o'. Njegova zaključna poruka studentima – »vrijeme je da se prihvatite učenja, sada je vrijeme polaganja ispita, i u tome vam želim mnogo uspjeha. Jer, bilo bi zaista šteta da izgubite još više vremena«⁶¹ – vrhunac

53

O gospodarskoj situaciji u Jugoslaviji uoči studentskih prosvjeda 1968. godine v. Hrvoje Klasić: *Jugoslavija i svijet 1968.*, Naklada Ljevak, Zagreb 2012., str. 32–53; o studentima i uzrocima njihovog nezadovoljstva v. str. 88–100. Od recentne literature o problemima tog vremena kvalitetno piše Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945 – 1991. Od zajedništva do razlaza*, HIP – Školska knjiga, Zagreb 2006.; i dalje je relevantna studija Duška Sekulića, *Tržište, planiranje i samoupravljanje. Proturječnosti, sukob i razvoj*, Globus, Zagreb 1985.; kvalitetnu sliku daju i Nebojša Popov u *Društveni sukobi – izazov sociologiji* te Dušan Bilandžić u opsežnoj *Historiji Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985*, koje citiramo niže u tekstu.

54

»Prema statističkim podacima iz 1967. godine, blizu 50 posto direktora jugoslavenskih privrednih organizacija nije imalo obrazovanje više od osnovne škole, a samo 14 posto imalo je visoko i više obrazovanje.« – Stevan Bezdanov, »Društvena i privredna reforma zahtevaju afirmaciju stručnosti«, *Gledišta* 4 (1967), str. 512; prema H. Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, str. 43. Bezdanov upozorava i na to da je nekompetentnost započinjala na vrhu, ali da se nije tamo zaustavila: »Oko 600.000 nekvalificiranih radnika obavljalo je poslove za koje se tražila viša kvalifikacija od njihove«. – H. Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, str. 96.

55

Statistički godišnjak Jugoslavije 1971, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1972., prema: Ivo Baučić, »Socijalno-ekonomske posljedice vanjskih migracija radne snage iz Jugoslavije«, *Geografski glasnik* 33–34 (1971/1972), str. 25–59; autor napominje kako se radi o skraćenom i nešto prerađenom tekstu priloga koji je raden za potrebe OECD-a u Parizu. Navedeni podaci na str. 29.

56

Susan L. Woodward, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945 – 1990*, Princeton University Press, Princeton NJ 1995., str. 196.

57

»Govor Predsednika Republike i Saveza komunista preko Televizije Beograd 9. VI 1968. god.«, brošura Gradskog komiteta SKS – Beograd, prema: *Jun – lipanj 1968, Dokumenti. Posebno izdanje časopisa Praxis*, str. 337.

58

Ibid. str. 338.

59

Ibid., str. 340.

60

Ibid.

61

Ibid.

je licemjerja i paternalizma, poruka da je sve što su studenti do tada radili »gubljenje vremena«, a pogotovo vrlo jasna poruka studentima (i bilo kome drugom, uostalom!) da je artikuliranje politike i donošenje političkih odluka u Jugoslaviji isključivo monopol i zabran Partije i njezinog vrha.

Upravo je ta Titova – naizgled benigna – poruka meritum odnosa vlasti prema studentima, čiji je prosvjed bio, kako točno primjećuje Hodžić, »pokušaj jedne generacije da samoinicijativno, ne pitajući nikoga, intervenira u društvo (što je u nas neuobičajeno) i time dovede u pitanje politički autoritet«. ⁶²

Za razumijevanje studentskih prosvjeda 1968, temata u *Studentskom listu* deset godina kasnije i smjene uredništva prikazat ćemo nekoliko reprezentativnih razmišljanja o karakteru, dometima i motivima 1968. u Jugoslaviji.

Beogradski sociolog i sudionik studentskih prosvjeda 1968. Nebojša Popov o prosvjedima ima pozitivan stav i odbacuje teze o njihovoj političkoj instrumentalizaciji od strane protivnika reformi. Kako kaže u predgovoru svojoj knjizi o 1968., napisanom 40 godina kasnije,

»... jedna paušalna ocjena koja se provlači svih proteklih decenija zaslužuje ipak posebnu pažnju. Kod mnogih autora raznih zvanja, struka i idejnih usmjerenja postoji jedan dosta čvrsti sud da su 'studenti' omeli ili onemogućili reformu društva i države. Takav sud sam po sebi ne bi bio problematičan, kada bi počivao na odgovarajućim činjenicama i racionalnoj argumentaciji. Činjenice, kakvih je obilje u mojoj knjizi, pokazuju upravo suprotno – da je vlast pojačavanjem nasilja činila nemogućim demokratske reforme. Mogla se doduše zamisliti, pa čak donekle i ostvariti izvjesna liberalizacija, ali, pokazalo se, ni ona nije ostvariva u okvirima sve rigidnijeg političkog režima, s krajnje ograničenom i sapetom slobodom poduzetništva i svojine. Uostalom ni prije ni poslije spomenutih 'studentskih nemira' nijedna zamašna reforma nije ostvarena. I ne samo u Jugoslaviji.« ⁶³

Njegova je generalna ocjena za cijelo razdoblje jugoslavenskog socijalizma da su društveni sukobi i konflikti obično rješavani mekom ili oštrom intervencijom vlasti – »razornim sukobima«. A rezultat je bio:

»Vlast je bila sve jača, a društvo sve slabije.« ⁶⁴

Na primjeru obračuna s 1968. to je izgledalo ovako:

»Studentski pokret je 'umirao na rate', unutarnjim urušavanjem, a još više izvanjskom represijom. Najprije, već u ljeto '68. godine razorena je njegova autonomija. Potom su, sve do 1974., kažnjavani njegovi videniji akteri, da bi 1975. kulminirao obračun sa slobodarskim idejama i njihovim protagonistima. Tako je nastala 'crna rupa' koju već dugo zatrpavaju razni kontrapokreti zaokupljeni vlašću, povlađujući i potičući razne vidove agresivnosti.« ⁶⁵

Zagrebački filozof politike Žarko Puhovski u tekstu povodom pedesete obljetnice studentskih prosvjeda podsjeća na to kako je 1968. godine prvi puta u Jugoslaviji vlast dovođena u pitanje »ne samo s lijeva, nego i odozdo«. ⁶⁶ Upravo je policija prva bila shvatila da je studentski pokret uperen protiv postojećeg sustava jer je upućivao političke poruke koje su tada samo »ovlašteni« politički lideri mogli slati, pa makar poruke studenata bile u najvećoj mjeri identične s onima koje su slali »službeni« lideri. Kako Puhovski kaže na jednom mjestu,

»... oni su shvatili da alternativni, neslužbeni glas, čak i ako ponavlja službene parole, uvodi pluralizam u zajednicu, pojavljuju se novi govornici pored onih koje je režim (jedine) ovlastio, dakle neovlašteni govornici i njih je trebalo rastjerati, tj. ušutkati. Uopće nije bilo važno što se govorilo, nego to da se govorilo izvan Socijalističkoga saveza, Saveza studenata, Saveza komunističara. Dakle, činjenica izvansustavskoga govora sama po sebi je ugrožavala poredak.« ⁶⁷

On kaže da je studentski prosvjed u svojim zahtjevima bio proturječan, nedosljedan, polovičan i – namjerno ili ne – na izvjestan način kunktatorski,

odnosno nespreman svoje zahtjeve domisliti i artikulirati do kraja. Parole prosvjeda bile su »malo pariško-berkeleyevsko-frankfurtske, malo pak partijske parole, djelomice (posebice u Beogradu) i neke 'praxisovske' frazeme«, i one su vrlo dobra ilustracija za »veoma tešku unutrašnju proturječnost« u kojoj se studentski pokret našao:

»On je, s jedne strane, tražio liberalnu političku praksu u zajednici (oštro se protivio cenzuri, zahtijevao pravo javnoga govora izvan institucijskoga sklopa, mogućnost javne kritike političkoga vodstva), no bez nosivih liberalnih vrijednosti. Istovremeno je zahtijevao liberalnu političku praksu i vehementno se borio protiv socijalne osnove iste te prakse, a to je jačanje tržišta – pa makar i privrednom reformom iz 1965. (koja je bila kompromisna, ali je naznačivala neke elemente tržišne ekonomije); to ni na koji način nije moglo uspjeti. Naprosto se nije moglo paralelno protiviti nezaposlenosti i tražiti slobodno izražavanje različitih političkih stavova u državi kakva je bila Jugoslavija 1968. godine. Nitko to tada nije bio shvatio; danas je to mnogima više ili manje jasno.«⁶⁸

Kao kontrapunkt ovoj dvojici autora, iznijet ćemo što kaže službena (hrvatska, što nije nevažno u ovom kontekstu!) socijalistička historiografija o šezdesetomj. Dušan Bilandžić u svom pregledu jugoslavenske povijesti poglavlje o studentskim prosvjedima započinje informacijom kako

»... nakon neuspjeha da se na sjednici SIV [Saveznog izvršnog vijeća, jugoslavenske vlade, op. EZ] 17. 5. 1968. postigne sporazum o spornim problemima daljeg razvoja privredne reforme, kojom prilikom nisu prihvaćeni prijedlozi Izvršnog vijeća Sabora SRH [hrvatske vlade, op. EZ], održana je sjednica Predsjedništva i IK CK [Izvršnog komiteta Centralnog komiteta, op. EZ] na kojoj je – prema riječima Josipa Broza Tita – 'došlo do jedinstvenog gledišta da je situacija toliko sazrela da se, ako se hitno ne poduzmu odgovarajuće mjere, (...) ona može još više pogoršati'. Ta dva tijela osnovala su komisiju od najistaknutijih rukovodilaca SK SKJ i da do 14.6. 1968. pripremi stavove i smjernice SK za dalji razvoj privredne i društvene reforme.«⁶⁹

Odmah potom Bilandžić dodaje kako je »studentska štampa« najavila mogućnost nemira desetak dana prije nego što su oni i izbili, a potom daje političku ocjenu kako se kod studentskih prosvjeda 1968. u Jugoslaviji »očito radi-

62
Usp. A. Hodžić, »Osporavanje i afirmacija«, str. 9.

63
Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji. »Beogradski jun 1968«*, Javno preduzeće Službeni glasnik, Beograd 2008., str. 16. Knjiga je prvi puta tiskana 1983. godine, ali je zabranjena presudom suca Okružnog suda u Beogradu Zorana Stojkovića koji je ocijenio da bi »grubim neistinama« i »drugim neistinama« Popovljeva knjiga mogla izazvati »veoma veliko uznemirenje javnosti« (detaljnije u Srđa Popović, *Posljednja instanca*, Helsinški odbor Srbije, Beograd 2000., sv. I, str. 315–335). Popov je sačuvao jedan primjerak i ponovno je tiskao 1990. godine. Kada je Stojković godine 2006. postao ministar pravosuđa u prvoj vladi Vojislava Koštunice, netko ga je prozvao da je kao sudac »spaljivao knjige« pa je Popov čak bio pozvan na suđenje kao svjedok da knjiga nije bila spaljena, nego »tek« zabranjena i uništena.

64
Ibid., str. 19.

65
Ibid., str. 23.

66
Žarko Puhovski, »Fantazmokracija!? Postumni trijumf kultur-talibanske uobrazilje nad revolucionarnošću polit-idiota«, *Ideje.hr* (16. 6. 2018.). Dostupno na: <http://ideje.hr/fantazmokracija-postumni-trijumf-kultur-talibanske-uobrazilje-nad-revolucionarnoscu-polit-idiota/> (pristupljeno 21. 11. 2018.).

67
Ibid.

68
Ibid.

69
Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985*, III. dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1988., str. 335–336. Ovdje nije zgoroga dodati da je pokojni sociolog i političar Stipe Šušar jednom prigodom o Bilandžiću kazao kako je (citiram iz druge ruke po sjećanju) ipak možda malo čudnovato pisati povijest jedne zemlje – po zapisnicima sjednica CK vladajuće stranke.

70
Ibid., str. 337.

lo o pokušaju promjene onog pravca društvenog razvoja koji je bio trasiran ekonomskom i društvenom reformom 1965. godine.«⁷⁰ Dakle, Bilandžić tu vrlo neuvijeno implicira da su prosvjedi možda pokrenuti, ali pouzdano instrumentalizirani od strane onih kojima nije odgovarao nastavak privredne i društvene reforme (dakle – konzervativaca), a povodom prijedloga hrvatske vlade (dakle – reformista). Njegova se ocjena o instrumentalizaciji prosvjeda u velikoj mjeri poklapa s citiranim ocjenama što ih o 1968. iznose četvoro *Vjesnikovih* novinara 1978. godine. Prvo izdanje ove Bilandžićeve knjige izašlo je upravo te godine i nije nemoguće da su se novinari upravo njemu obratili da im ukaže na »ispravnu« interpretaciju studentskih prosvjeda. Inače, u to je vrijeme Bilandžić član Gradskog komiteta SKH Zagreb, a u noći 5. lipnja upravo je njega Gradski komitet uputio među studente u Studentski centar da prenese direktivu o obavezi članova SK da se bore protiv izgređa i izlaska na ulice.⁷¹

Povjesničarka i bivša srbijanska političarka Latinka Perović, smijenjena u obračunu Tita sa srpskim liberalima 1974. godine, kazala je jednom prigodom kako je 1968. u Jugoslaviji bila eho svjetskog revolta mladih, ali u prvom redu:

»... na tragu tradicionalne ljevice, to je pobunjeni Univerzitet zbog izdaje izvornih načela socijalizma, to je, ako mogu reći, bila jedna kritika socijalnih razlika, jedan strah od kapitalizma, jedna kritika pokušaja raslojavanja društva, Komunistička partija je kritizirana zbog dužine vladanja, ali i zbog izdvajanja jednog sloja, na tapetu je bila 'crvena buržoazija'.«⁷²

Nasuprot ocjenama da je 1968. bila prijelomna za sudbinu jugoslavenskog socijalizma, Perović (po našem sudu vrlo precizno i točno!) kaže da su ti događaji bili značajni, ali nikako i prijelomni.

»Čitam neke ljude koji kažu: '1968. je bila posljednji pokušaj da se sačuva Jugoslavija, onda se prešlo na republičke nacionalizme'. To ne stoji! Druga Jugoslavija je donijela 4 ustava, donijela je 1946. godine Ustav koji je bio kopija sovjetskog ustava, donijela je 1953. godine Ustavni zakon, već šezdesetih godina počela je stvarati formulu koja bi odražavala složenost države (...). Imate Ustav 1963. godine, imate ustavne amandmane već 1971. i 1972. godine koji su, u suštini, omogućili donošenje Ustava 1974. godine. Znači, zemlja je u stalnom traženju formule održivosti, federalizma kao regulativne formule u zemlji različitih naroda, vjera, jezika, tradicije. I sad reći da su studentske demonstracije prelomile sudbinu Jugoslavije i pošto su one na neki način obustavljene, otišlo se u nacionalizam?! A ovdje [u srpskoj politici, op. EZ] je postignut konsenzus oko neprihvatanja Ustava 1974. godine! Povijesna je prekretnica bila okupacija Čehoslovačke, koja je označila kraj povijesti socijalizma s ljudskim licem. *Mraz dolazi iz Kremlja*, kako glasi naslov sjajne knjige Jiržija Mlinarža.«⁷³

U visokoj mjeri slažemo se s analizama Popova i Puhovskog, koje su kompatibilne i dopunjuju se. O Bilandžićevim ocjenama ne možemo raspravljati jer on ne daje ni dovoljno dokaza ni argumenata za svoj zaključak da su prosvjedi potaknuti, organizirani i vođeni od konzervativaca, a mislim da je zbog svog globalnog pristupa i širine pristupa najpreciznija Latinka Perović, pogotovo u njenom demistificiranju značenja studentskih prosvjeda 1968.⁷⁴

Nakon svega izrečenog pokušajmo predložiti neke zaključke o smjenjivanju uredništva *Studentskog lista* zbog temata povodom desete obljetnice studentskih prosvjeda 1968., a tu ćemo nužno reći nešto i o samoj 1968.

Zašto su smijenjeni? Razloge valja potražiti na dvije razine. Na prvoj razini, valjalo je maknuti tu mladež jer je odbijala biti poslušna. A na drugoj razini, vlast je boljelo i smetalo čak i podsjećanje na 1968. Ne podsjećanje na navodnu opasnost po vlast koju su studentski prosvjedi predstavljali, koliko podsjećanje na probleme zbog kojih je 1968. u Jugoslaviji buknuo, na činjenicu da su ti problemi ostali i dalje neriješeni, i na jedno veliko pospremanje pod tepih cijelog kompleksa 1968. u Jugoslaviji, koje su vlasti uspjele obaviti.

Pogotovo je bilo politički opasno podsjećanje na Titovo obećanje da će sve riješiti, a ako ne uspije – da će otići.

Također, taj je temat bio podsjećanje na vrijeme u kojem su se studenti pokušali uspostaviti kao samostalan (i paralelan!) subjekt dijaloga i moguće promjene, a taj je moment pogotovo trebalo zaboraviti. Na tom fonu koju godinu ranije (1974.) ukinuta je i autonomna studentska organizacija – Savez studenata Jugoslavije – i utopljena je u jedinstvenu amorfnu omladinsku organizaciju – Savez socijalističke omladine.

Međutim, iz današnje perspektive politička dimenzija 1968. u Jugoslaviji i njena politička interpretacija 1978. godine od marginalne je važnosti. Ali ono što oko 1968. jest važno ta je energija koja je eksplodirala, iskustvo koje je promijenilo tisuće ili možda desetke tisuća mladih i koji su s tim iskustvom u svom životu – sve dok se nisu umorili – bili bolji, veseliji, motiviraniji, spon-taniji. Tih dana filozofija nije mijenjala svijet, ali je mijenjala mlade ljude, a to uopće nije malo postignuće.

Enis Zebić

**A Brief Spring of Anarchy:
Studentski list [*Student's Newspaper*] February – June 1978**

Remarks on the Dissolution of the Editorial Board of *Studentski list* [*Student's Newspaper*] due to Publishing Collected Papers Dedicated to 10th Anniversary of Student's Protests in 1968

Abstract

Students' protests in 1968. were a traumatic topic for the entire later period of Yugoslav socialism. Firstly, because somebody for the first time en masse challenged exclusive monopoly of the Communist Party by using Marxist phraseology. Secondly, because protesters openly spoke, concerning serious and painful structural problems. Thirdly, because authorities euthanized students' movement with repression and demagogy. Fourthly, because the issues students spoke of were not solved until the collapse of Yugoslav socialism, and to the extent, they contributed to that collapse. The phenomenon of 1968 is part of the certain unclear conscience of the Yugoslav Communist nomenclature, and in this context, we need to understand direct and soft repression over the participants and sympathizers of 1968, including the "case" of the dissolution of the editorial board of the Zagreb Studentski list in 1978.

Key words

1968, socialism, economic reform, students, Josip Broz Tito

71

M. Gruić, »Praksisovci i nacionalisti zajedno su nastupali i direktno surađivali«, str. 27.

72

Olivera Milosavljević, *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora s Latinkom Perović, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2010.*, str. 45–46.

73

Ibid., str. 47.

74

Autor je potpuno svjestan da Puhovski i Popov, s jedne strane, a Latinka Perović, s druge

strane, ne mogu u isto vrijeme biti u pravu, ali – dok se slaže s prvom dvojicom autora oko strukturnog ograničenja jugoslavenskog socijalističkog sustava, zajedno s Latinkom Perović želi konstatirati one dobre strane tog sustava i reformska nastojanja (i rezultate!) unutar njega. Autor je osobno uvjeren da je dobar dio pozitivnih rezultata i manevarskog prostora za reforme bio rezultat specifične međunarodne pozicije socijalističke Jugoslavije i briljantnog manevriranja J. B. Tita u takvoj međunarodnoj konstelaciji – od zapadne ekonomske pomoći nakon 1948. nadalje.